

TANDORI DEZSŐ

Hamlet visszatér

I.

*Ha majd mindenem lemarad
egy hirtelen rámnnyílt határon
Csak elhomályosítom (1963)*

A hirtelen rádnyílt – közbeszédileg inkább: „rád nyílt” – határ lehet jelenbéli, akkor nehezen érzékelhető, észlelhető; bár az érzék és az ész felcserélhetősége itt, vagy épp összerosódása is rávilágító; lehet emlékszerű, akkor elődereng, netán feljön, megint az érzékelés s az ész kettőse! de már emitt az előbbi: ködösebb, ha úgy tetszik, s ez a határfélségek változatjellegeire utal; elgondolható a képzetes határ is, nem az iméntiek változata; és stb. –, a gondolatjelek következetlensége utal, elég.

Tanulmányom inkább gondolatok jelsora, bevezetőül a határolás érdekében bocsátom előre, miről és hogyan *nem* szól ez, *nem* szólok ezúttal.

Amikor ezt Londonban, a másutt említett Royal Ezmegaz Szállóban írom, két dolog jut eszembe így, a kihagyandók jegyében. Nyílik rám, mondhatni, ily határ, így határ.

Az első: a hely. London, nem London, most mindegy. De a szálló neve is. Nem átfogóbb öntanulmány ez, ideiglenes lehetősége egy szakkérdés felmutatásának. (A valós felmutatás a Töredék Hamletnek c. kötet újramegjelenése volna; ám ha már így adódott, hadd örüljek, adódhatott hát így! mondjam; s ennek előnyei is adódhatnak, ismétlem a szót. Bízunk az újramegjelenésben.)

A *szálló* szóról volna szó. Madaraknak, nálunk odahaza például, korántsem *ketrece*, zárkája a kalitka. Egyrészt odújuk; palotájuk – a minőséget, az ellátást tekintve –, másfelől kényszerlakhely, sérülteké, vakoké etc. Tíz-tizenkét évre akár. Jarrell: „a rab madár szereti házát”. Nem rab. Nem vagyok „rabja” a hátra, udvarra nyíló szobának. Eleddig megannyiszor „utcára” néztem. De akkor nem volt rádióm. A rádió, melyet magammal hordok, rám nyitja a határokat. A hajnalokéit. Eleve bármi időkét. Tér így. A „place”, melyre ablakomból nézhetnék, változatosság. Itt – ám erről korábban beszámoltam már. Az ablak a nyaktílóval, kint az állványzat, Baudelaire ácsa készíthette, nem koporsót, hanem – ismétlem – állványzatot, rozsdás vasakkal, lengő kötéllel, kardviráglevellel: szétszórva ők, kivégzés, kivégzés színhelye, kivégzés elmaradása. Alapképzetek. Festők képei, Pilinszky képei etc. Megszaggatott, belógó, rögzült sérülések. Kalitkám. De ha legközelebb jövök: már nem fogok utcai szobát kérni. Kettős határ nyílt rám. Vagy: a határ valódi vonala vagyok. Ültőhelyből minden: karnyújtásnyira. Wittgenstein határa, idéztem többször az „amiről nem lehet...” mellett talán legnevezetesebbnek minősíthető mondatát e filozófusnak: „A szubjektum nem a világ része, hanem a világ határa.” Persze, az itt előbb jelzettek jegyében, semmi szubjektív tréfálkozás, ezzel csak – határjelölés. Nem szubjektíven, hiszen – épp ez volt, ez lenne a „tréfa” – akkor a határ bármeddig kitolható, nem? s életünk maga nem ily örök határkitolás-e, de akkor a határ mozgása: „az életünk”? triviális, rámutat a tréfa elhagyásának szükséges voltára. Nem „ránk nyílt” ez; végiggondoltuk. Vagy: elgondolás alapján nyílt ránk. A madár létének határa aligha a kalit. A madár létének határtalanja magunk le-

hetünk, a madár létének átélésével, elegendő példát sorjázttam erre másutt, említsünk párat. Madár halálhírét veszed idegen városban; ülsz aztán egy padon – eleve: „aztán”! e felfoghatatlan határ, a halálé, mint időbeli mérhetőség, aztán, „aztán” tehát; térbeli-ség, mert „a pad”; események, melyek bekövetkeznek: a padon, este, ajándék-holmik, szegényeknek, kötött takaró, zakó, egy zacskó narancs... nálunk, ma is még, Pilinszky képei; a tollpíhek az üres ólban etc.; folytatom: a halott madár csillag alakjában látszik: önkényesen felvett rendszer? nem, a madár homlokán „fehér csillag volt”; tájékozódás a csillagok szerint, evidenciátörténet: Párizsban a „Nordstern” bankház csillagát vélem mindennél szerényebb, egycsillagos hotelom jelének, a fáradság teszi, a kimerültség érdek-látása, „szeretném”; a közeli csatorna mentén szokom le a szeszről, azaz: hagy el a szesz; de mit látok, elébb még: egy igen szép, kivilágított fürdőszobát az alkonyatban, az „elhagyás” előestéjén, törülköző benn, szappan, épséges – és fejem az üvegbe ütközik, hát persze, reklámfürdőszoba, mi lenne más; vagy, a közeli foglalt-házban, zenés esten, raga-zenekarral, a mikrofonba hárman ordibáltak, egyikőtök Marx tételeit mondja, ezeket valaki, ódon Royal-gépen, jegyzi, összeviszza betűrendekkel, csak úgy, gépel csak úgy, Erdély Miklós-mű lehetne, másik kollégád „ténylegesen” énekel, te lóversenyt közvetítesz, francia nyelvű halandzsa, madarak nevével, csillagokkal, a raga-zenére ráidomítva, alkalmi határáttűnés, mi is erre a fizikai szó, a biofizikai, ez hangjelenség, de elmebeli is; lakozásod a Royalban: ennek s egyebeknek írása itt, az aszkétikus szobában: egy tétel megdöntése, megdőlése, íme, határátkelés: „nem tudtál” idegenben „igazán” írni, a határ túlján, ó, tudsz, ha tudsz, „az ember nem okvetlen nyuszi, ha nem anteuszi”, és ez forgatható, az ember néha csak „nyuszi”, fél, tart, nem az otthoni föld kell okvetlenül; Sagittarius-tudatot, na ja, ne táplálj külön, azaz éld nyugodtan, határtudó állag ez is, földközelség és csillagnézés. Ezek a környülő történetek maradnak el. Még azért, az evidenciáról, ma hajnalban jegyezted fel, a *Hazairás* c. dolgozat írásának másnapján – I. *Tiszatáj*, ugyancsak, talán –, az evidencia passzívuma a „lenni”. Az evidencia nullája: a világi történet. Az evidencia aktívumát nevezed „evidencia-történetnek”, ily történetnek. Wittgenstein, a Tractatus előhangja: „Véleményem szerint tehát” – „véleményem tehát az, hogy” – „a problémákat lényegében végérvényesen megoldottam. És ha ebben nem tévedek, e munka értéke... abban áll” – ebben, abban, szándékosan így, tőlem, de Wittgensteinhez hűen –, „hogy rámutat, mily kevés történet” – tevődött – „azzal, hogy a problémák megoldódtak”; megoldattak.

Véleményem az, hogy a *Töredék Hamletnek* c. kötettel két térben történt valami. A magaméban, erről ennyit: nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet, s nem is kell, J. A.-t idézem, pontosabban, ha egyszer valami megtörtént, nem ismétlendő (!) az a cselekvő által, nem mér semmit ugyanannak a kétszeri mérése már, minimálisan elvárható aszkézis a Kegyetől – olvasó, értékelő, figyelő etc. –, hogy akkor már hajlandó legyen egy bizonyos jegyben „ugyanazzal” foglalkozni. Valamely eredmény meghaladása bármiben is: már „másik” kérdés, másik dolog. Nem tudom, nem „új probléma megoldása”, vagy megoldatlanja, alkalmasint.

Tehát a másik mozzanatot is kibontottuk, az „objektívebb” térért.

De tovább, ezt: a gondolati (filozófiai) gondolati) költészetben aligha történtek drámai eseményféleségek, zajlottak ily történetek, ezek ilyesmi a *Töredék*... óta, ezért merészelek szólni róla. Sőt, s ez is az elhagyandóságok anekdotikus világába tartozik – az evidenciátörténet, figyelem, nem anekdota! –: mert nem tudtam a *Töredék*...-tól oly távolságban élni, amit az ottani első érdemleges vers keltétől – 1960 – eltelt közel harminc év jelent, visszaalakultam (fizikai valómmal végre azzá alakultam: kevés kiló,

sorozatos elhagyatódás-elhagyás, tevőleges elhagyás nélkül, tehát helyből-határlagosan) „a” Hamlet-kötet. Annak ide vonatkozatható részeivé. A *Töredék Hamletnek* (eredeti címén: *Egyetlen*) (természetesen) a költészet-személyi felépülés csaknem kezdeti termékeit is tartalmazza; erről itt csak pár szót ejtek majd, végezetül. Vizsgálandó tárgyam körül fogja határolni önmagát. A kötetben a továbbalakulás határátlépése-tűnése is foglaltatik, az utolsó ciklusban; még erről is, a jelzettek szerint.

Valamit a megszólalás mikéntjéről. Általánosságban. Bár a példa egészen egyedi, a példám egészében én vagyok ezzel a megszólalással. Semmi anteuszi. De: meglepő, mennyire „előrehaladóképes” az írás. Ha belevágtunk, a körülhatároló, egyben *elhagyandó*, a tudósi-féle vizsgálódásánál elevebb anyag hatni kezd. Éltetőleg? Persze, nem elhalasztás okán (hogy meghaljon; hogy majd később; l. alaki-anyagi nyelvfilozófia; minden nyelv nyelvfilozófiája az alaki-anyagi paraméterek okán más; vicc, elhagyandó: a paraméter = kb: paraméter, felfoghatatlan is, miközben állítólag mérőeszköz; tehát: a mért eredménybe nemcsak mérőeszközünk léte hat át, mint Wittgenstein határontúlja a szubjektumba, mely is így, passzívan is, örök határártjáró, ha nem átjárás, határkítolás, hanem a mérőeszközök alapján felfoghatatlanok, lévén korábbi mérések oly eredményei, termékei, produktumai, gyártmányai etc., melyekbe szintén belehatott valami eszköz stb. Ezt le kellett szögezni egyszer, költészet-szubjektumi vonatkozásban is. Bár nem tudom, általános-filozófiailag hol tértek ki erre; a mérőeszközök ily jellegére. A mérőeszköz, akár az eredmény, úgy „tisztátalan”, ha így tetszik.

E tréfák – nem mindenképp tréfák – itt elhagyandók. Közéget, íráslehetőséget határoztak meg s adtak. A szellem különbözőzése az anyagi valótól: jó alvás, feketekávé mérséklete, de „adagolása”, kinek mi, kevés étel, fogkrém, cigaretta, rádiózene, részre nyitható ablak – az állványzatok okán kalitkává tett szoba, cella, munkakörülmény ideális stb. –, ez mind: a „matérium”. De már a *Töredék Hamletnek* c. kötet ide vonatkozatható anyagánál is ez foglalkoztatta az akkor alig 21 éves író, egészen 26 éves koráig.

Semmiféle „visszatérés”, alaki, színvonalbeli, jelleg-forma: nem „az” már. Nem héralkeitoszi okból. Felismertem. Az evidencia története által adottan. Az evidencia nem használja kétszer ugyanarra ugyanazt a „személyt”.

A kötet utolsó ciklusának ily személy-eleme, bocsánat, személy-eleme, bár nem tudhattam akkor, e jegyben áll. A személy változása nem kizárólag akaratlagos. Semmi „küldetés”, semmi „üzenet” – ehhez annyit: a nagyobb, a drágább hotel itt a Royal Nemzeti; ez csak a Royal Ezmege; a különbség: ez a sokkal olcsóbb, eszközhíjasabb etc.; és ez nem jelent, matériumban sem, semmit; hát még hogy szellemileg; személyiség-fogalmaink ily véglegesített lehatárolások, és nem relevánsak, bizonyos szempontból, bizonyos „nézet-módra”: nem; ezek, mint anyagi-szellemi történések kívül rekesztendők, saját érvényesség-körükben hagyandók. Magyarán: életét az a 26 éves egyén, szubjektum-objektum, oly paraméterek szerint élte, amelyek szerint; s ezek szerint „is” írt, de csak is. Nem ismerte fel az evidencia szubjektumvezérlő törvényét. Fogalma sem volt Wittgensteinről. Ő nem önkényesen felvett rendszer-szempont. Visszacsatolás, visszatűnítés csak: mert a *Töredék...*-ben adva volt. Az alap-ok, amiért nincs itt önkény: egy később, 1933/34-gyel keltezett Wittgenstein-megállapítás: „Filozófiát tulajdonképpen csak *költeni* volna szabad” (v. „lehetne”, majdnem: „kellene”). Eredeti alakjában: „Philosophie dürfte man eigentlich nur *dichten*.”

Hamlet-elemzésünk lényegi része (alig több): a kötetben hogyan valósította meg az evidencia egy 21–25 éves, magyar nyelven író költő által a Wittgensteini kívánalomban (szintén az evidencia révén) foglaltakat.

Ennek során költészeti szakkérdésekre is kitérünk; más irányban, szintén minimalizáltan: ami a megszólaláslehetőség elméletét illeti; ilyenekre. Tartsunk most rövid szünetet. Hallgassuk a rádiót, hirdetés-zene műsor, igyunk kávét, együnk fogkrémet, cigarettázzunk egészen kicsit, nézzünk ki az ablakon. Határ: az anteuszi alap átkerült ezekbe az elemekbe. Van is, nincs is tehát. Kezdeni Wittgenstein-idézetekkel fogjuk a II. részt. A szubjektum és a határ kérdéseinek pontosabb, alaposabb megvilágítására. Utána azonnal a szövegek elemzésére térünk. Evidens mivoltában a dolog pár példával is megvilágítódik. Nem erősítésül, de kijebb tekintés, az elágazások felmutatásának érdekében élünk több példával is; érdemben óhatatlanul tárnánk fel a kötet ide vonatkozatható anyagának, mondhatni, számos kérdéskörét. A „számos” az „egyetlen” kontasztja lenne itt.

Szünetre fel, a határ kiiktatódik. Minden, mint jeleztük, „azonosságba békül” (Weöres Sándor). Jelzésünk szerint:

MINDEN

Vagyis+ bármely szó átütve, de nem kihúzó, hanem egyenlőségjellel.

II/1.

De nézzük, először is, mi volt a „szünetben”? Még mindig a minket átható „túlán” elhatárolásánál időzünk; nem sokáig már. A túlán, így érthetem én „a pfaftätteni filozófia” – a magam kifejtett Witt-alapkérdése jegyében (Pfaftätten helység határtábláján a hely nevét áthúzva látván, gondoltam el ezt: hogy hiszen mi a saját illetőségünk helynevét, ha illetőségünk helyén tartózkodunk, örökösen áthúzva látjuk, a szó megannyi értelmében ez „örökünk”, a táblán túl semmink, járulék lehetőségünk következik csak (nem provinciálisan értve!), hát persze, hogy deviánsnak érezzük magunkat; német fogalmazványomban, 1994:

*„Die Erde ist doch Wittis Land –
Dörfler, da fühlst du dich wohl deviant”.*

Mivel pedig ez magyar vers, csak a német nyelv eszközeivel, ahogyan pl. a *Talált tárgy...* kötetben (eredetileg: *A. Rimbaud a sivatagban forgat*) a sakk jelzéselemeivel élttem etc., a versképződmény, egyszerűbben, *a vers* (vigyázat, nem „a” vers!) létrehozásához, itt a német nyelv eszközeivel. Mindenképpen falumbéli, *Dörfler* vagyok tehát. A „túlán” tudatilag – stb. – hat át, vonz, visz logikusan, biologikusan egyre tovább, de ez szolipszizmusba fajul, s mert Wittgenstein-interpretációról itt szó nincsen, ezennel hagyom. Mi is történt a szünetben? Tanulmányom II. részét 1-2-3 alfejezetekre osztom, hogy a tényleges kérdés megközelítése a „2”-ben való tisztán állhasson.

Mivel telt a szünet?

Mivel töltöttük a szünetet?

Egybevág-e a két kérdés? Vagy egységük az, hogy ez nem kérdés? A triviális választ félretolva – épp e harmadik kérdést –, íme: jegyzeteltünk, is. Nem említettük az iméntiekben a kis borotvát; kiegészítőlegesen használtuk, hintőport utána; a tükörben kezünk madárlábbá-alakulásának változatait szemléltük. Előnyös az alkalmasint nem is írógépelés eredménye bütök, csuklónál. Mondhatni: csak gépeléstűró, minden egyéb-re megsajdul. És így tovább.

A jegyzetelés árt a dohányzásnak, írtuk egyebütt. Az írógépelés – a „végső” változat kialakítása – árt a jegyzetelés lehetőségének, üdvösen – nem marad annyi feldolgozatlan matéria. Ismét a gondolatjelek, mint látjuk.

Már van utalásterünk. Pfaffstätten-falu.

Jegyzeteink: Két végén égetni a cigarettát – természetesen a, mondjuk a, párká-nyon, a részre-lehető ablakban. Persze, hogy ilyenkor egyik végéről sem szívjuk. A pasz-szív fogalomcímké jelensége. – Aztán: Hogy másutt (is) járunk, mármint létezésünk-ke, ennek „szellemijével”, tesszem hozzá, erről nem beszélni kell – ennyiben utaljunk a „híres” tételre csak! –, hanem ezt ki kell fejezni. (Kérdéses szóhasználat!) De aztán, hát persze, hogy *aztán* beszélni kell, kell beszélni, beszélni is lehet róla. A „kell” és a „lehet”, próbáltunk határt átjárni, egymás feltételezője. Nyilvánvalóan. Egyenlő ez kb., tettük zárjelbe, hogy *aztán lenni kell róla*. Róla nem –, nem egyenlő, hogy a fal-védőről jönnénk vele. Róla szóló létezés: nyelvünkben a „szóló” szó értelemzavaró itt. Róla való létezés, nemcsak a jóra való létezés áthallása miatt nevetséges kicsit. De a „való” szót megengedjük. L. pl.: kitűnő merészség K. Z. „A testről való leszokás útja”, ha jól idézem a könyvcímet. Evidencia, hogy ezt a könyvet én megkaptam. Dolgoza-tunk végére szántunk egy megjegyzést. Grazi performálásunkhoz egy másikat. Egy várt-váratlan (nemszeretem kifejezőmód) megjegyzés: vágás. Mert ceruzairás után tin-tára váltottam. Vágás: határ, de – „ide vág”. (Szeded, írtam mögébe.)

Nyugodt szünet volt, írtam, az elemzések anyaga (Hamletem) adva van (meg-engedjük), elképzeléseinket – idézőjelbe e szót, azért! – adva van, valamely evidencia már meghatározta – etc. Gondolatjelek, jegyzetformában is.

Ez történik a szünet(ek)ben, kereteztem be azután. (Azután, megkülönböztetés, nem „aztán”. Jelentős-e? Szubjektív. Erre hamarost: kell a Wittié, az ő meghatározása. Idézendő. Itt a könyv.) A szünet, írtam fel, miért kellett? Határ talán az inneniben. Látjuk: a Hamlet-törredék korszakának felfogásmódja. Mégsem elég erős, már száрма-zék gondolat. Tételünk igazolása. Tétel, igazolás – ugyanúgy kétes szavak, mint a tük-rözésé.

Határ, túlnan: a magyar „túl” szó több értelme. Túl sok etc. A túlnak, a pediglen. Pedig fáradt vagyok. Ez pediglen a fáradás jele. Más értelem. Pediglen fáradt vagyok – értelmetlen cifrázás. Mint az igazánda. Helytelen viszont, írtam fel, holdudvar-nyelv-filozófálgatásként, a „vajon” és a „vajha” összevetéséből adódó bármely eset.

Azután: bár sok ruhát hoztam magammal, többet, mint szükséges (lett volna? már akkor így volt, mikor csomagoltam?), sajnálnék bármely darabot gépem alá tenni, ne zörögne annyira. Tehát? Rokon esete-e ez annak, hogy „szép” (jó/újdont) szürke ingkábátomba nem törölöm fogkrémes kezem (még, majd első mosás után, vagy ha el-feledkezem erről), ráhamuzok viszont; holtunk után hamu, az lesz belőlünk, fogkrém nem, tehát?). Német „grenzenlos” – ó, a határtalannak *innen*-felől mindig van határa. Vagy ha nincs, l. szubjektum, mindjárt idézzük, akkor jelent-e valamit? Több határa is van. Más települések „felől”. Lassan felvezetjük a törredékbeli határ-fogalmat. Körül-járjuk-e? Vagy csak regisztráljuk (nem rögzítjük) azt a fogalmi anyagkört, mely áthatja, mint a nedvesség kívülről a trikót, amiért is egyre tovább tolhatjuk a határt? A „túl” nedvessége az. Mikor lesz „túl nedves” a trikónk? Ha munkánkba beleizzadunk. Tréfa: ettől aztán egyre beljebb hatolhatunk, vissza magunkba? Nessus-ing, Milly Ha Ha! Szervesség-e az utalás más dolgunkra? L. *Tiszatáj*, *Hazairás*, egyebek.

Rendszerbe állítani? Tegnap kora délutáni feljegyzésünk emléke. Legyen, jöjjön elő ebben a dolgozatban. Kell-e dolgunk értelmezhetését rendszerbe állítani? Mások értelmi (felfoghatás-)rendszerébe? Vagy a dolgok érdeme (ily része; kétes fogalom) már a dologgal, a „művel” rendszerbe állt? Igen ám, de mi más az elemzés értelme, ha nem ez: mások rendszerébe állítani valamit? A spontán olvasás, értelmezés – *kellemtelen*.

favorit kifejezések, ha az *uneasy favorit* kifejezésnek ily értelme is van -: nem hagyandó-e épségben? Épen, éppen: érdekes különböztetése nyelvünknek. Érdekes az is, hogy egyre kinézünk a Royal Nemzeti Szállóra. De ez trivialitás. A gyakorlat trivialitásai fogalmiak? Nem okvetlenül. Is. Az imént, beidegzés - *uneasy!* -, már az egyenlőség jelével akartuk aláhúzni a kurziválandót. Radírozunk. Ceruzánk végén a radír. Kipróbáltuk, feljegyzéseinkbe radírozva, gyártja-e az eltüntetést, piszkolás nélkül a ceruzaradír. Cigaretta két végéről lehet égetni, hegyezni, ceruza végén a hegyező csak másik ceruza hegyezésére jó. Fogkrémes tubusunkat meghajlítottuk, üres részét tehát nem gyúrtuk fel - „ez is elintéződött” jegyben -, hanem kis hidat formáztunk, álljon így a polcon. Kávét és cigarettát: egymás kesernyés ízét fokozza e kettő. Fogkrém szájttere: a cigarettázás pillanatát tolná ki az aktív tényező, s mégis rágyújtunk. Értelmi rendszerbe állítani, szintén nem ide vágó megállapítás: az ember, megannyi lehetősége közül, azt „választotta”, hogy értelmi lény (lesz). A legsivárabbat? S még ez se látszik sokszor. Trivialitás, rossz értelemben. A létezés trivialitásainak megkettőzése - kényes határ. Produkciómokkal lehet sokszorozni, spontán, közvetlen reflexióval talán ne. Reflektáljunk a megsokszorozás termékére, akkor már legalább. Újsághírre, slágerdalra etc.

Valami alapvetőbb (túl is!): a határ nem tükörvonal, feltételezésünk nem jelenti mégse, hogy a tükrözés cáfolata lenne. Az „irodalmi”, az ábrázoló tükrözésé. Ennek elméletéé. A mi határunk, e fogalmunk, nem ily gyakorlati-filozófiai, nem esztétikai-filozófiai. Végül azért, persze, akik Wittgenstein I-ről (Tractatus Wittije) és W 2-ről beszélnek (jelek önkénye! W 2-ről), elfelejtik: Wittgenstein az életében megjelent egyetlen kötetben (Tractatus) kívül, szerén *tömérdek* írásában, főleg (?) a PdP-ben, a pszichológia filozófiájában, halmozza a vissza-érvényű (hol az I-II határ?) észleleteket. Ezek az észleletek, érzékelés-leletek egyszerűen szerzőnk termékeny agyát is példázhatják. Ez mindig jelen volt, adva volt. Tehát? Van „I”? „II”? Magam, a magam dolgában, megkockázatom: A *Talált tárgy* kötetel esztétika felé haladó mozgást érzékelek most. Volt hát igazuk, akik azt mondták: sok olvasót (Milly Ha Ha) veszíték el új fordulatommal. (L. Eliot versei. Új fordulatot, ez a legkifejtettebb formája a dolgoknak így, nála.) (Szép Ernő, aki Kafkával, Rilkével, Eliottal, Wittgensteinnel etc. kor-konzszenális volt, a bárhová megyek, mindig magammal jövök/megyek szembe kifejtésével ezt állította. Tudta. Mondta.) De: nem hinném, hogy 1967 táján oly sok ily érzékeny, képzett fő lett volna, jó, és ha... hát idefigyelő, oda-figyelő. Ergo, amit mondtak (iménti megjegyzők), nem arra értették, ami érdemi értelme. Ennyit, egyelőre, a valamit-valamiről-mondás tárgyában.

A szünet a végéhez közeledik. Szünet-volt-e-feljegyzése, e kérdés elméleti. Már az időtényező terébe vezet, nem ügyünk itt.

Közben, mostanra, 12 óra 57 perc lett. Emlékezzünk: reggel 6-kor ébredtünk ma. Mondtuk? A *Hazaírás* rögzítette tegnapi felkelésünk időpontját: 4 óra 15 perc, kb. Tegnap jól elfaradhattunk. Fél nyolckor tértünk aludni!

Más, érzékletesebb határjelzés, az utolsó szüneti jegyzet: „Fura lesz a dolgozat után *Londonba* kimenni.”

Nos, a tanulmány írása semmilyen-térbe helyez. Ezt jelzi e megjegyzés; időzőjelbe is tettük.

Az „is” szó érdekes többértelműsége. L. Wittgenstein, „Sprachspiel.” Nem térünk ki e fogalom értelmére, arra se, hogyan „a nyelv az öreg város”. Ódon, ó, die alte Stadt. Die Sprache ti. Mégis.

Idézőjelbe, meg más valamibe is tettük. Naná, hogy - hát persze, hogy - idézőjelbe tettük.

Legalább harmadik értelem nem látszik. A többértelműségek meghatározásának ez az abszolutizáló értelme (haszna) van. Legalább több nem sejlik. Kizárjuk a henyesség egy lehetőségét.

2.

Abogy nem kezdem dolgom – rövid leszek már! –, jelzi, mit nem céloznék meg itt. Ha mégis megcélzódott...? A „-nák, -nék” henyességére utaltunk.

Nem tárgyunk, más tanulmány dolga, hogyan jönnek vissza (voltak meg) mindig a ló-motívum lovai, l. *Hommage*. A kötet esztétikai vonatkozásait csak a gondolatiak összefüggőként érintjük.

S mégis – gyengénk, legyen! – hadd haladjunk előrelapozás jellegével. A határ kérdése. Haladunk. Vagy kizárjuk a kapkodást.

Minden hogy kitágult

*Minden hogy kitágult, mióta
elmozdulhatok nézéseem mögül.
Nem fedi el többé képeivel
azt, aminek már nevet sem adok,
amibe már csak hanyattbukhatok.
Áthullok eszméletemen.
Állandóan következem.*

A mai érzékenység (kétes szó) és műveltség (Milly...) nem teszi szükségessé, hogy sejtésünknek hangot adjunk: már ennyiből érzi a Kegyes a Töredék kötet helyét, ne mondjam, jelentőségét. Ez itt, magam sem mondhatok mást, komoly beszéd. A beszéd komolyság-igényének jegyében átugorni kötelező akadály. De, mondom, semmi „akadály”. Magam így elemezném: azt érzem, hogy valami jobbra fordult. Vagy jól változott. Vagy eszményibbre. Vagy jelentősebbre. Fenyegetőre? „Elmozdulhatok nézéseem mögül”. Képtelenség ez? Kettős látás? Formai ad-abszurdum? Aligha. Még inkább szep-temberi áhítat, mint hajnali részegség. Ezek filozófiai változata. Nagyralátás? „Nem fedi el többé képeivel...” Ráérezünk a szünetben erre, a tükrözés-dologgal? Már eleve tükrözött dolgok a képek, a fogalmak? Miről lenne akkor szó? Amiről szó sem lehet? Amire nincs szó? A nyelv trivialitásai – felfogásunkéi –, íme, itt jó, megváltott változatokban/aikban jelentkeznek. (Kétes ez utóbbi szó.) Hamar végzünk, mindazonáltal. Érzem, azonnal érthetővé vált minden. S nem esztétikai-gondolati szórakoztatás a célom.

„Nevet sem adok.” Rímél rá a „hanyattbukhatok”. (Tom, tulajdonképpen. Költői szabadság.) Hanyatt – visszafelé tehát? Kérdés, nyitva marad. A kötet versei ily szempontból kiegészítik egymást. Van erre is válasz. (Erre éppenséggel van.) Az *eszmélet* a tudatos előrehaladás, helybenlét legalább, lenne. Itt viszont? Igen ám, de „állandó következés” az eredmény. Jó ez? Rossz? Kevesebb? Több? A vers első sora lenne megfelelően értelmezendő, hogy választ tudjunk. De a „válasz” – nem lenne az már kép? Elfedő? L. Pascal, a szakadék felé vezető út tereptárgyairól. Alkalmasint olvastam már akkoriban ezt. Filozófiai nyomok. A vers esztétikai terében alakul a vers szervezése: a kitágulás-fogalom és az állandó-következés-képzet (veszélyes! kép?) egymást határozza meg. Zártág-e ez? Ha igen, ellene mond a versben kifejtetteknek, vagyis a vers létjogának. Nézzük, hogyan nem mond ellent? Egyszerű. A hét sor folyomány-kép. (Kép!) A kép szó többértelmű. (Semmi újdonság.) Innen oda jutok, mégis, ezért nem filozófia

ez, hanem költészet. Érzékeltetés. Filozófiai? Mondjuk. Ld. Wittgenstein megállapítása. A gondolati „szárazság”, ha úgy tetszik, meghátrál a költői érzékletesség előtt. (Elől. Mögött.) Nem kell erről többet.

Egyre

Ez a vers, hogy közbevágjunk, s élébe, az „állandóan” fogalmat részletezi. 1962 a keltezése mindkettőnek. Itt a „kevesebb-több” kérdése is.

*Egyre kevesebbet tudok
magamról? vagy mintha napba kellene
nézmem, bármerre fordulok – egyetlen
érzéssel vett körül valami
isten? és most már egyre többször
verődöm vissza ugyanúgy: amíg majd
mindenemet végképp egyféleként
kapom vissza? Megrémülök... mi készül...
ide-oda verődöm... el-
egyetlenedve. Van, ahogy már lennem se kell, és
akkor már, úgy, meg sem vagyok.*

Bővebb kifejtés. Nem is elemezhető „végig...” Közképzetek érzékletese, még a pályakezdés következtelensége, megilletődöttsége (megrendülés), a nap, az isten. De ma: a királyság? L. lovak. Napba nézni. Valami egyetlen. S ott e szó is. Egyetlen érzék – az „istenségé”? Engem vert-áldott meg ezzel? Látott el, tüntetett ki (értékítélet nélkül ez)? Az egyetlen-érzék-térből, ahol így mintha nem lenne határ sem, egyre többször verődöm vissza ugyanúgy. L. tükrözés. Ez dolgozott már a szünetben? „Végképp”. Tehát még semmi sem dőlt el. Idei versem: *Végszó. Ami eldőlt, nem áll.* Mottója: *„Mi is legyen.”* De ez is már csak derivátum. Túl végleges. A Hamlet kötet koanjainak szelleme, inkább. Igaz, ma megtoldottam, + de lásd másutt. A „+” félreütés. L. a félreütésről, a *Hazatérésben* is, talán.

Mi készül? Halálfélelem? Vagy a vers e trivialitást, épp „emelkedett” filozófiai hangvételével – kivédi? Ne elemezzük. Triviális, mint az is, hogy a dolgozat megírásának vég-időpontja 15 óra 27 perc lesz, 17 óra 25 perc etc. Nem *jól triviális*, hanem henye, a tárggyal nem foglalkozó kifejezés, szemlélet, hogy „ebben az évben napra nap ennyi és ennyi szonettet írt”. *Nekem* mindegy, mond-e bárki ilyet. Ideje azonban a tárgy becsülete érdekében inkább egy jó üzletközpontba küldeni a tárggyal így nyilván semmiképp sem foglalkozó illetőket, más foglalatosságot ajánlani nekik, szatócsabbit, így meghatározottabbat.

„Van, ahogy már...” S hogy akkor már, úgy, meg sem volnék. Ezek mind virtuális kijelentések. Hiszen ez nem „történt” meg velem a valós, üzletközponti térben.

Akkor hol történt meg? L. a filozófia eleve virtualitása.

Ráomlasz

*Ráomlasz mindenedre. Őrnél
tágabb biányod kiszakad
belőled és egyszerre felragyog,
most már benned ragyog fel az, ami*

*még az előbb láthatatlan te voltál.
Ráomlasz mindenedre: most már
akárhonnan körülvehet –*

Néhány esztétikai-technikai kérdés. A „belőled” után, l. jelek, ma vesszőt tennék. „Bened” – emlékezetem realitívizálta a dolgot. „Benne” – megint mást jelent. Ám mert „csak versről” van szó, mintha változtatgathatnék. Tessék.

Azután: üzletközponti-szatócsi szemlélet, hogy képes volnék „látatlanban”-t mondani. Látatlan papírgyár, Látatlan, jelige. A versről: „úrnél tágabb”. Divatkifejezés. Az a kor. Hiányod – más módon szintén. Gyenge elemek. Valami lényegesebb áll össze ezekkel is, mégis, ezek is kellenek ahhoz. Szemfényvesztő eszközök? Lehet. De akaratlanok, alvajáró jellegűek. Így esendők. Mentségük van. Nem utólagos, pótlólagos. Nem ily eljárás tárgyai. Létrehozzák a képződményt. Bontatlan egésznek tekinthető az. A határkérdés: ráomlasz mindenedre. Mi változott? Eddig nem vehetett körül mindened bárhonnét. Mert tagolt volt. Ráomlasz – tagoltatlan. Nem azonos a hangvétel Pilinszky „tagolatlan kosárember”-ével. Egyáltalán. A Pilinszky-hatás. A kötetben igen sok hatás észlelhető. Kiemelendő azonban, tanulmányunk tárgyának jegyében, ami nem innen tekintődik. A továbbiakat illetően + félreütés, az 1993-as *Madárzsoké* c. versben a „minden oly valósan király, / minden olyan valószerűtlen” – ez hajaz Pilinszkyre, a más, mondjuk – nem nézet, nem releváns – érett, önálló költőnél. A pórussait látni. Mindene oly parányi. Nem? Hát akkor?

Miről is van szó? Ez az alapkérdés, szó nélkül miről van szó? Mit tesz kevesebbé a hene szó, a „róla” szóló?

Értő hallgatóságot érzek, ahogy írógépem kopogása mintha előadás lenne, nem részletezem.

A Hamlet-kötet elemzését egybeült folytatom. Itt még két versről.

Csak elhomályosítom

*Csak elhomályosítom, ami már
mögém oly élesen kirajzolódik...*

Vágjunk mindig bele. L. ez előbbi versek közléseit. Következetesség. Kibont valamit?

*tőlem csak egyre kihaltabb lehet,
egyre élőbb, egyre kihaltabb.*

Közképzetek, túl tetszetős is az összevetés. L. Pilinszky, l. az örök őrzők amatőrismusa. Versem, 1994:

*Kis-nagy profik:
egyházi fik.
A szent örök:
amatőrök.*

Itt adatott meg költészeti lehetőségemnek ez az amatőrség-közéltetés. Itt valóban. Amatőrként használok költészeti-sláger-elemeket, de talán igazi célra.

Határfogalom megint az élém-mögöttem etc. A slágeremek is ezt mélyítik, érzéktik. Kétségbeesett erőfeszítés? Alvajáró biztonsággal.

*Ha majd mindenem lemarad
egy hirtelen rámnyílt batáron...*

Megérkeztünk.

*befogad, hol nincs folytatásom,
mindenem a helyén marad.*

Aki elmélyült valamelyest az eddigiekben, sértőnek is érezné a kommentárt. Megzavarónak.

Tanulmányom célja ennyi lehetett csak: foglalkozunk ténylegesen valamivel. Valamivel ténylegesen. Efféle „pontosításaink” nem slágerelemek? Az egyszerű dolgok... L. amatőrség. A Talált tárgy kötet az amatőrség elvesztése kapcsán erről is, nem is erről, ejt szót. Sokat. Ott az anyagban turkálunk már, könyvéig. Csak madárlábbá-előlegezett kézzel, mindazonáltal. De ez – esztétikai-filozófiai. A Hamlet-könyv: filozófiai-esztétikai. Utoljára mondhatom: nem minden elemében. Vannak felkapaszzkodási pontjai. Már ha van „fel”, így.

A vers harmadik szakasza túl sok tudást is sugall, úgy érzem, a hirtelen váltással, talán külön íródott ez a szakasz, s ide biggyesztettem. Nagyon így emlékszem. Mégis, ahogy ezt a verset németre fordítottam – nem magyar vers, akkor, az már –, ilyesmit tettem érzékeltetésül:

klappt und klafft.

E szakaszcól van szó, a vers zárásáról:

*Elvesztik elmúlásukat,
nincs mi következzen mire,
átváltásuk már örök,
két fele nélkül összeér.*

Ohne zwei Hälften klappt und klafft. Más, de értelmező, visszaadó. L. tükrözés, ami nincs. Örök átváltás az örök határközel-állapot. L. a szünet inneni benső határa.

Természetes, hogy kész-fogalmakkal (is) dolgozom. (Ott, a kötetben.) Ahogy a filozófusok a már adott fogalmakat dolgozzák fel, forgatják mint kőforgató madarak, partfutók. Ezek is slágerelemek. A madarak élete is sláger, ha úgy tetszik, így. Az úgy, az így, az ez, az az forgatása: trivialitás. Mégis érdekes dolgok keletkeznek révükön. E forgatásokén. Olcsónak nem mondható iparművészete a tárgynak. Bódékban árusítható.

A Hamlet-kötetet, trivialitás, is ezért szeretném bódékban árusíthatni. Még egy verset. Aztán a nagyon rövid, szünet híja III részét a tanulmánynak.

Egymás

Megj. Az elébbi vers 1963-as. Ez most 1960-as. Az első ily érvényű.

*Megkondítod magad, mint egy teret,
melyben eltávolodhatom.
Látatlanul hagyom,
hogy körülvégy, és az legyenek, ahol
vagyok. Háttal megyek, csak az kerül
elém, amit már elhagyok.*

Sokféleképp szellemeskedhetnénk itt. A háttal megyek: cél szentesítette eszköz. Jó vicc, költészetről van szó, költészet létrehozása volt a cél. A 21 éves, kutyakölyök-

kora író eleget tett Wittgenstein követelményének. Szelíd megjegyzés volt az. Amit köszönhetek neki (művét 1993 augusztusától kezdem ismergetni), újdonság olvasásaimmal adom vissza. Nem üzletközpontilag.

Egymás, egyre. Tér, valami isten. A határ. Ráomlasz, az körülvesz. Te, az. Logikusan lebontható – vagy csak egy óriási közérzet egében? Ez az! Pilinszky óriási közérzet egébe helyezte dolgait. Itt ez a tér szűkül. Marad az istenségfogalom. Uram bocsá, a téré is. De ha ennyi sem?

Valami eszközből csak dolgozni kell. A költészet eszközei hozott eszközök. A hozadék így szerves.

Ennek az utóbbi versnek a közel-elemzése is szemináriumi feladat már, a szó legjobb értelmében. Mennyiségileg, gondolom, elegendő példát adtam, ami a határkérdést megvilágítja, és „bizonyítja”. De mi volt bizonyítandó, semmi sem. Tájékoztatóról/ra volt szó csupán.

3.

Ez átalakul a III-má.

Talán még a szünet-feljegyzésre utalok: furcsa lesz *Londonba* kimenni most. Főleg, hogy vasárnap van, nincs verseny (különben irodán lettem volna, képernyők előtt). (De ez utóbbi az *Éppenezés* c. cikk tárgya lesz, ha igaz. Az *Ittenezés*, a *Hazatérés* kis trilógiává alakul, Hármas címmel.)

III.

Tanulmányom azt az evidens(en) szimmetria-(szimmetrikus) világot megközelíteni sem tudhatta. Saját szervezete (szervetlenségektől való félelme, túl hosszú ne legyen pl., érzékeltesse önmagában a határ-kettős világot etc.) tette ilyenné. A koanokhoz egyenes tér tárul. Nem „út vezet”. Ugyanaz a szemlélet marad „európai” v. kereszténység-kultúrájú, ne féljünk e szótól szakszerűen, bennük. Nincs szó keletiességről. Salinger rég nem olvastam még, a dolog amerikanizált változatát. Ő sem került bajba, Salinger, kellőek az idézőjelei. Tanácsalankodunk abban a térben. Mert a Hamlet-kötet idején nyilván oly elemi volt kutya-etc. tanácsalanságom, félelem-világom a profié, aki nem mentheti fel magát, profimód retteg is, ezzel viszont amatőr etc. – maximalizálni a saját hozott hagyományaim értelmében akartam, akarhattam, tudhattam (tudtam-e, végül) csak e dolgokat.

Most, mint Genet mondja, miután a halottak halálhíreiről szóló újságcikkeket elolvastam a könyvtárban, elindulok mezítláb. Nem, azért – cipősen. Tegnap volt, hogy pizsamában szaladtam le a Safevay-üzletközpontba, ennivalóért. Társnémtul kapott londoni melegítőnadrágomat, sűrű ingkabátomat kaptam magamra. Szóismétlés. De még meg se mosdottam. Átitatva voltam az éjszaka határontúlijával. Vettem Sporting Life-ot, attól semmi nem lett jobb, nem ment jobban. Hoztam az itteni mókusoknak mogyorós csokoládét. Ma még nem voltam lenn. A mókusoknak itteni mogyorót kellennem, a csokoládét eltáplálkoztam.

Másodjára pontosan annyi papírlapot vettem elő, ahányat végül, szünet után felhasználtam. 14 óra 4 perc az idő, 2.04 pm. Wittgenstein el ne maradjon, a szubjektumról és a határról még. Egyéb határkérdései, valamint a W II-nek mondható dolgok, a boldog életéről etc., halála előtti kijelentései, maradjanak más dolgozatra. Lassú munka lesz mindenféle feldolgozás. Szándékom megnyilvánult.

A becsületnek elég tétetett.

Minden, ami egyáltalán leírható, másképp is lehetne. (Tractatus, 5.634) Valamint: Itt látjuk, hogy a szigorúan végigvitt szolipszizmus a tiszta realizmussal összevág. Hogy a szolipszizmus Énje a kiterjedés nélküli ponttá zsugorodik össze, és marad a neki rendelt (hozzá koordinált, változatok tőlem, TD) realitás.

Az 5.641 pedig: Van tehát valóban oly értelem, melyben – szándékkal fordítok így – a filozófiában nem pszichológiai lehet szó az Énről. Az Én azzal lép be a filozófiába, hogy „a világ az én világom”. A filozófiai Én nem az ember, nem az emberi test vagy az emberi lélek, mellyel a pszichológia foglalkozik, hanem a metafizikai szubjektum, a határ – nem része a világnak. (Nem a világ része, TD).

1994. szeptember 25. vasárnap. London, Bloomsbury

(Tegnap egy étterem bejáratánál láttam Virginia Woolf arcképét, éleadatait olvashattam – ide járt a Bloomsbury-kör, ama szállóba, egykor.)

TÖREDÉK HAMLETNEK 1994